

УДК 398.332.416:781.7(477.41)

Юрію РИБАК (Рівне-Львів)

МІНІ-АРЕАЛ ПРИСПІВОК ДО НОВОРІЧНОЇ “КОЗИ” БІЛЯ ВИТОКІВ ПРИП’ЯТІ

Рівненський державний гуманітарний університет, Львівська національна музична академія
Тел.: 096 276 99 87, e-mail: yuriy_rybak@ukr.net

На основі новоздобутих матеріалів досліджено зимові приспівки до локального обряду „Водіння Кози”, що зберігся у пам’яті мешканців групи сіл Любомльського району Волинської області. Визначено три композиційні різновиди наспівів, а також прослідковано міждіалектні паралелі та висловлено припущення культурогенетичного й історичного характеру.

Ключові слова: зимовий цикл, верхня Прип’ять, обряд „Водіння Кози”, ігрові приспівки.

Картосхему див. на стор. 133

Протягом 1996–2002 років на території північних районів Волинської області відбулися фронтальні експедиції, у яких, крім автора цих рядків брали участь співробітники Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології (далі ПНДЛМЕ) Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка (далі ЛНМА)¹. Це здійснювалося у відповідності до реалізації наукової підпрограми ПНДЛМЕ „Верхньоприп’ятська низовина” та 2005 року знайшло певне результативне вирішення у кандидатській дисертації Ю. Рибак „Обрядові пісні Верхньоприп’ятської низовини: мелотипологія – мелоареалогія – культурогенеза” [Рибак, 2005б].

2000 року, у рамках згаданої підпрограми, проходила експедиція вздовж Західного Бугу (правобережжя ріки у Любомльському р-ні), впродовж якої за п’ять днів було опрацьовано десять сіл: Вербівка, Вишнівка, Гороховище, Гуща, Забужжя, Локутки, Новоугрузьке, Рівне, Рогові Смоляри, Столинські Смоляри. Послугуючись тематичним питальником, на чолі з Ю. Рибак у районі працювали І. Федун та В. Коваль. У підсумку було зафіксовано понад 500 народномузичних творів та чимало супровідної етнографічної інформації². До цього зазначений осередок фольклористами фактично не обстежувався. Саме з цієї причини в експедиції трапилося чимало досі невідомої інформації, а також значна кількість локально зосереджених мелотипів більшості жанрів обрядового приурочення. Деяким із них, зокрема найбільш своєрідним весільним типам, було приділено окрему увагу у кількох спеціальних публікаціях [Рибак, 2004; 2005а; 2011] та науковій доповіді автора³.

У зимовому циклі досліджуваного осередку вдалося зафіксувати багато приспівок, що супроводжу-

вали обряд „Водіння Кози”. Інформація про це дійство неодноразово фіксувалася на всьому просторі Верхньоприп’ятської низовини, однак відповідний музичний супровід пригадати могли лише поодинокі виконавці. Натомість біля витоків Прип’яті у кожному з обстежених сіл без особливих труднощів виконавці наспівували більш чи менш цілісні сюжети приспівок, в основі яких лежать диямбічні за природою 5-складники⁴: 11112. За композиційною будовою ці приспівки можна поділити на три групи: одно-, дво- і чотирифразові.

Перший різновид виявлено в одиничному варіанті, і не в зоні межиріччя Західного Бугу та Прип’яті, а в центрі Верхньоприп’ятської низовини. Це – остинатно повторювана фраза, що відповідає 5-складовій силабічній групі (нотація 1)⁵. У цій міні-композиції мелодичний виклад відповідає наскрізному принципу, без внутрішніх зупинок, дарма що інколи складається враження їхньої наявності через кінцеву цезуру після 2-го щабля. Це цезурування має несистемний характер та не узгоджується із групуванням поетичного тексту, який сформовано з трьох логічних блоків.

Друга група приспівок відповідає формі мелодичного речення з інфінітивним (тобто неозначеним, рідше висхідним) та низхідним рухом у двох фразах (нот. 2, 3). Два рядки поетичного тексту виконуються на ту ж саму мелодію. Як і в попередньому прикладі, сюжет приспівки в прямій чи опосередкованій формі відображає сценарій дійства, про що йтиметься трохи нижче. З огляду на це, можна зробити висновок про наближене, фрагментарне відтворення текстів інформантами, оскільки приспівки звучать не більше 20–30 секунд, а це навряд чи відповідало реальним обставинам виконання при обходженні дворів, оскільки в кожній хаті дійство мало би тривати щонайменше кілька хвилин. Власне, сюжет жодного із зафіксованих у верхньоприп’ятських експедиціях текстів не розкрито до кінця.

Найчисленнішими у досліджуваному локусі та композиційно найрозвиненішими є наспіви третьої

¹ Учасниками експедицій були: Ірина Федун, Лариса Лукашенко, Ліна Добрянська, Антоній Поточняк і Василь Коваль. Обстеженню підлягали п’ять адміністративних районів: повністю – Ратнівський, Камінь-Каширський, Любецький; частково – Любомльський і Старовижівський.

² Усі ці матеріали задепоновані у фондах ПНДЛМЕ [Архів ПНДЛМЕ] під од. зб.: ЕК 181, 182, 183.

³ Доповідь на тему „Міні-ареал ‘білохорватського’ весільного типу біля витоків Прип’яті (за нарисом В. Л. Гошовського «По следам одной свадебной песни славян»)» виголошена на II-й Міжнародній науково-практичній конференції „Володимир Гошовський і Закарпаття”, 28–29 вересня 2017 р., м. Ужгород.

⁴ Вже традиційно (з подачі К. Квітки) задля зручності відчитання музично-ритмічна схема відображається цифровим способом, де найменша тривалість відповідає цифрі 1, а кратні їй більші – відповідно цифрами 2, 3 і т. д.

⁵ Усі нотні приклади – з архіву ПНДЛМЕ [Архів ПНДЛМЕ].

групи, де форма відповідає періоду із двох речень (нот. 4). Мелічна будова цих творів – «аβ;γβ», тобто друга і четверта фрази є ідентичними. Характерна властивість третьої фрази – стрімкий висхідний рух від субкварти до четвертого щабля (верхньої тоніки в основному тетраході), після чого слідує поступеневий низхідний рух до фінальної тоніки. Друге речення зазвичай буквально двічі повторювалося. Більшості зразкам властивий мажорний нахил, хоча трапився і мінорний варіант (нот. 5).

Очевидно, що поступова деградація театралізованого зимового дійства стала причиною не лише його забуття, а й позначилася на виникненні різного роду редукцій і навіть модифікацій. Зокрема, вже у наближеному до міні-ареалу селі Кримне, що у Старовижівському р-ні, при спорідненому обряді „*Водіння Коня*” звучала пісня із тими ж 5-складниками, але виконувана поважно, неспішно, у характері церковних розспівів. Як це властиво для новішої культури, у мелодичному розвитку домінували терцієві паралелізми та непритаманний для архаїчного співу рух звуками тризвука (нот. 6).

Другий зразок із категорії модифікованих приспівок до „*Кози*” зафіксовано у віддаленому селі Бузакі Камінь-Каширського р-ну (нот. 7). Можливо, інформантка помилилася, виконавши приспівку на мелодію досить поширених у цій місцевості колядок, що за класифікацією В. Гошовського належать до типу А-2 [Гошовский, с. 90]. Відтак у композиції з'явився звичний для колядок 4-складовий рефрен у формі висхідного іоніка „*Святий вечір*”, що зовсім не властиво для приспівок до „*Кози*”, в яких всі силабогрупи є 5-складовими. Проте на інших рівнях мелодико-ритмічного розвитку в обидвох випадках спостерігається спорідненість, що, очевидно, давало підстави виконавцям використовувати мелодію колядки при озвученні театралізованого дійства.

Щодо загальних етнографічних особливостей верхньоприп'ятської новорічної „*Кози*”, вдалося встановити наступне. Обходження дворів відбувалося 14-го січня. Учасниками були хлопці, один із яких перевдягався у *Козу* (накинута вивернута кожух, понад яким трималася палиця з дерев'яною головою кози), а інші називалися „*Козаками*”. З гуртом міг ходити і музикант. Протягом співу *Козаків Коза* пританцьовує, послідовно відтворюючи дії невеличкого сценарію: стрибання по хаті, падіння на підлогу, випрошування поштунку чи грошей – „півзолото”, радість з приводу отриманої вигоди. Після *Кози* також танцювали і *Козаки*. Крім головного персонажа, у гурті могли бути *Журавель*, який робив різні збитки та міг красти, *Дід* і *Баба*, а подекуди і *Кінь*.

Аналогічний сценарій, але в значно краще збереженій формі, а також кілька зразків із приуроченого пісенного репертуару вміщено в одному з томів праць Оскара Кольберга „*Хелмске*” [Kolberg, 1890, s. 121–124]. Ці записи датовані 1860-ми роками та стосуються суміжних теренів у складі Холмщини, що межує із верхньоприп'ятською територією вздовж Західного Бугу, тому для пропонованого дослідження вони становлять неабиякий інтерес. Отож, в опису О. Кольберга також згадано таких дійових осіб: *Козу*, *Козаків*, музиканта, *Діда*, *Бабу* та *Бузька*. Після стрибання *Кози* козаки під скрипку танцювали козачка.

Щодо наведених О. Кольбергом трьох пісенних прикладів, усі вони містять 5-складовий вірш, схожий поетичний зміст (*Коза* випрошує в господаря півзолото), однак ритмічно розспівуються по-різному.

Зокрема, у зразку, що походить із с. Савин (нот. 8), ритмосхема має пірихічну природу, де 4-складова в основі канва через додатковий поетичний склад розширюється способом дроблення другої складоноти: 2222→21122. Такого роду наспіви не виявлені на правому березі Західного Бугу, однак вони часто трапляються в маланковому репертуарі Західного Поділля (нот. 11)⁶, також у різноманітних передкарпатських і карпатських „*лесах*” [Kolberg, 1882, № 23, s. 117, с. Ясенів-Пільний]. Звертає на себе увагу об'ємний поетичний текст савинського зразка, який з-поміж усіх відомих у районі Надбужжя фіксованих приспівок до „*Кози*” виглядає найповнішим.

Значно спорідненіші за музично-ритмічними ознаками із верхньоприп'ятськими два наступні холмські зразки, які, на жаль, у О. Кольберга подані лише з початковими фрагментами поетичного тексту. У приспівці із с. Дубенки (нот. 9) два рядки поетичної строфи відповідають одному мелодичному реченню, дарма що в наведених двох куплетах мелодія відрізняється. Нарешті, останній із наведених О. Кольбергом прикладів походить десь з околиць Холма⁷ (нот. 10) та виявляє тісну спорідненість із поширеними біля верхів'я Прип'яті приспівками, а саме з третьої групи. У холмському варіанті також мелодика відповідає формі «аβ;γβ», а поетичний текст починається стандартним зворотом „*О-го-го, козо, козо-небого, дасть тобі Іван півзолото*”.

Встановлена в осередку сіл біля верхів'я Прип'яті музично-поетична картина та визначений міні-ареал приспівок до зимової *Кози* дають підстави зробити такі припущення культурогенетичного та історичного характеру.

З обидвох берегів Західного Бугу в досліджуваному осередку існувала однорідна діалектна спільнота, яка за певними елементами в музичній культурі демонструє споріднення з традицією карпатського регіону. Підставою для таких висновків служить не лише ареал зимових приспівок, а й визначені автором раніше паралелі на основі протолеквівського або білохорватського (за В. Гошовським) весільного типу, а також весільних *передладканок*. Інший вектор культурних взаємозв'язків надбужанського діалекту простягається до центру Верхньоприп'ятської низовини, де визначено кілька ареалів споріднених типових форм обрядового приурочення, у тому числі зимових колядок та ігрових приспівок до «*Кози*». Хоча щодо останніх, точніше можна говорити про етнографічну відповідність обрядодійства, а не самих наспівів.

Певне підтвердження таким етнокультурним взаємозв'язкам можна отримати за результатами археологічних та історичних досліджень цих теренів.

⁶ Архів ПНДЛІМЕ: Од. зб. ЕК 225. Записано 14 січня 2004 року у с. Худиківці Боршівського р-ну Тернопільської обл. безпосередньо під час обряду „*Маланки*”. Під спів чоловічого гурту, у відповідному ритмі хлопці попарно пританцьовували („*плясали*”) до дівчини в одній із сільських хат. У транскрипції подано фрагмент тексту.

⁷ Докладніших відомостей фольклорист не подає.

Відомо, що у II ст. н. е. носіїв пізньозарубинецької культури з цих теренів витіснили готи, які конфліктували з місцевим населенням. Нечисленні пам'ятки готів на Поліссі археологи віднайшли, зокрема, в районі витоків Прип'яті – біля села Гуца та міста Любомля. У VI ст. на зміну готам приходять носії пражської культури типу *корчак*, котрі згодом утворили дулібський союз або федерацію напівдержавного типу. Основні представники цього союзу – дуліби – відомі в історії також і під спорідненими, найімовірніше, послідовними назвами „бужани” та „волиняни”. Відомо також, що важливу роль у цій спільноті відіграли слов'яни-переселенці з Подністрів'я, які тут з'явилися на межі V–VI століть. Можливо, саме таким чином біля верхів'я Прип'яті поширилися, зокрема, схожі до подільського сценарій зимового теа-

трализованого обрядодійства та відповідні приспівки. Але оскільки на Поділлі «Коза» мало відома як основний персонаж новорічної вистави, то елементи подністрівського обряду могли поєднатися з розвиненими на Західному Поліссі дійствами „Водіння Кози” або ж „Коня”. Відповідно, розвинений у центрі Верхньоприп'ятської низовини звичай міг разом із певною частиною населення десь у VI ст. мігрувати на захід цієї території, де до нього приєдналися привнесений з Подністрів'я музичний супровід, деякі персонажі та елементи драми.

У перспективі висловлені вище припущення потребують ретельного дослідження із залученням значно більшої кількості музично-етнографічної інформації, зокрема з недостатньо вивченої Холмщини.

Список бібліографічних посилань

- Архів ПНДЛІМЕ – Архів ПНДЛІМЕ ЛНМА ім. М. В. Лисенка
 Гошовский, 1971 – *Гошовский В.* Типы украинских колядок и их структурно-ритмические разновидности у славян // У истоков народной музыки славян: Очерки по музыкальному славяноведению. Москва: Советский композитор, 1971. С. 81–139.
 Рибак, 2004 – *Рибак Ю.* Передладканка біля верхів'я Прип'яті [Тези] // Україна: географічні проблеми сталого розвитку: Зб. наук. пр. у 4-х т. Київ: ВГЛ “Обрії”, 2004. Т. 2. С. 308.
 Рибак, 2005а – *Рибак Ю.* Весільні “передладканки” в традиції Надбужжя // Фольклористичні зошити / Гол. ред. В. Ф. Давидюк. Луцьк: Інститут культурної антропології, 2005. Вип. 8. С.55–57.
 Рибак, 2005б – *Рибак Ю.* Обрядові пісні Верхньоприп'ятської низовини: мелотипологія – мелоареологія – культурогенеза: дис. ... канд. мист.: 17.00.03 / Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка. Львів, 2005. 188 с.
 Рибак, 2011 – *Рибак Ю.* Весільні передладканки на Західному Поліссі // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. Вип. 10. Львів, 2011. С. 148–154.
 Kolberg, 1882 – *Kolberg O.* Pokucie. Obraz etnograficzny. T. I. Kraków, 1882. 360 s.
 Kolberg, 1890 – *Kolberg O.* Chelmskie: Obraz etnograficzny. T. I. Kraków, 1890. 371 s.

Юрій Рибак (Рівне-Львів)

МИНИ-АРЕАЛ ПРИПЕВОК К НОВОГОДНЕЙ “КОЗЕ” ВОЗЛЕ ИСТОКОВ ПРИПЯТИ

На основании недавно собранных материалов исследованы зимние игровые припевки к обряду "Вождения Козы", сохранившемуся в памяти жителей группы сел Любомльского района Волынской области. Определены три композиционные разновидности напевов, а также прослежены междиалектные параллели и высказаны предположения культурогенетического и исторического характера.

Ключевые слова: зимний цикл, верхняя Припять, обряд "Вождение Козы", игровые припевки.

Yuriy Rybak (Rivne - L'viv)

MINI-AREA OF THE NEW YEAR RITE "KOZA" ("WALKING WITH THE GOAT") CHANTING NEAR THE PRIPYAT' LEAKAGE

Based on new field materials the winter game chanting by the "Walking with the Goat" rite was researched. This rite was preserved in the memory of the inhabitants of the group of villages by Lyuboml' district of the Volyn region. Three composite versions of tunes have been determined, interdialect parallels have been observed and cultural-genetic and historical assumptions have been made.

Key words: winter cycle, the Upper Prypyat', "Walking with the Goat" rite, performance chanting.

Нотні приклади

1.

Річниця

На го_рі вов_чок
 з вов_чи_ня_та_ми
 ...

- На горі вовчок з вовчинятами,
 В долині коза з козе^нятами.
 Як прийшов вовчок,
 За козу – чок-чок,
 А вовчинята –
 За козинята.
- Нашая козинька іспугалася,
 В сухи лозоньки захавалася.
 Як лягла спати,
 Не могла встати.
 Прошу що дати:
- Ци ковбасіцу,
 Ци паляніцу,
 Ци кусок сала,
 Шоб коза встала.
 У ставай, козочко, розве^нсіліся,
 По сьому дому та й розходіся.
 По сьому дому
 Пан-господару
 Ше й господини,
 Ще й її ди^ткам,
 Ще й маленічкам.

2.

Столинські Смоляри

1. Ска_ка_ ла ку_ за пу ли_ сій го_ рі,
а ти_ пер ска_ че пу Бо_ жім до_ мі.

1. Скакала куза пу лисій горі,
А типер скаче пу Божім домі.
2. Ой скачи, скачи, кузо-нибого,
Дасть тобі гусподар пувзолотого.
3. Пувзолотого – то мало знати,
Нашій кузоньці треба скакати.

4. Ой скачи-скачи та й по коритцях,
Гусподарові то й поклонися.
5. Гусподарові ще й господи́нці,
Ще й усенькі́ї то й чилияди́нці.

3.

Ворокомле

1. Ой ти, ко_ зі_ ца, ти_ ста_ ра пси_ ца. 2. Де ко_ за хо_ дить – там жи_ то ро_ дить.

3. Де ко_ за сту_ пить – там жи_ то лу_ пить. 4. Де ко_ за сту_ по_ ю – там жи_ то ко_ по_ ю.

1. Ой ти, кози́ца,
Ти – стара пси́ца
2. Де коза ходить –
Там жито родить.

3. Де коза ступить –
Там жито лупить.
4. Де коза ступою –
Там жито копою.

4.

Рогові Смоляри, Локутки, Гуца, Гороховище

1. Ой за_ глень_за_ глень, ко_ за, до ха_ ти. Шо там за зра_ да? Ста_ ра_ я ба_ ба.

1. Ой заглянь-заглянь, коза, до хати.
Шо там за зрада? Старая баба.
2. Шо там за зрада? Старая баба.
Солому сиче – пироги пиче.
3. Солому сиче – пироги пиче,
А з носа каптить – пироги смачить.

4. Ой скачи-скачи, коза-нибого,
Дасть тобі гусподар пувзолотого.
5. Пувзолотого – нічого брати,
Нашій козуні треба скакати.
6. Скакала коза по лисих горах,
А типер скаче по Божих домах.

5.

Забужжя

1. Ой киц_киц, ку_ зо, ку_ зо-ни_ бо_ го, на_ сі_ яв наш пан пша_ ни_ ци мно_ го.

1. Ой киц-цик, кузо, кузо-нибого,
Насіяв наш пан пшаници много. (2-чі)

2. Пшаници много никому жати
Прийшлося кузі самій скакати. [2-чі]

6.

Кримте

1. Доб_ рий ве_ чір вам до ва_ шой ха_ ти. Чи мо_ на з ко_ ньом в вас по_ гу_ ля_ ти?

2. Ва_ ри, не ва_ ри – ко_ ня на_ да_ ри, ко_ ня на_ да_ ри сто руб_ лів гро_ шей.

1. Добрий вечір вам до вашої хати,
Чи мона з коньом в вас погуляти?
2. Вари, не вари – коня надари,
Коня надари сто рублів гроши.

3. Сто рублів – гроши,
Наш конь хороши...

7.

Бузак

1. Ус_та_ вай, ко_ за, гос_по_ дар і_ де, Свя_тий ве_ чур, гос_по_ дар і_ де.

1. У ставай, коза, господар іде,
Святий вечур, господар іде.
2. Господар іде кобасу несе,
Святий вечур, кобасу несе.
3. Ше й кусок сала – шоб коза встала,
Святий вечур, шоб коза встала

8.

Савин (Хелмскє) [Кольберг, 1890, с. 121]

O ho ho, ho ho! Kozo nebo—ho, Pół zolo—to—ho ne czoho znaty,
daśe tobi nasz pan pół zoloto—ho. a tra kozoń—ce dobre skakaty.

9.

od Dubieñki.

O ho ho ho ho! ko—zo ne — boho,
da to—bi nasz pan pol zo—lo — to—ho.

Jeszcze w pry — ezynku, ra—bu—ju swynku,
jeszcze w pry — datku, bobu ło — pat—ku.

10.

od Chelma.

O ho ho ho ho ko — zo ne — ho—ho
daśe to—bi Iwan pol zo—ło — to — ho.

11.

Худиківці (Тернопіль: Борщів) *Лусилюци*

1. По во_ ді чо_ вен ви_ хи_ ту_ єть_ ся,
ко_ зак дів_ чи_ ни ви_ пи_ ту_ єть_ ся
// ви_ пи_ ту_ єть_ ся.

1. По воді човен вихитується,
Козак дівчини випитується: 2
2. – Ой ти, дівчино мила і зросла,
Ти мою хустину вишиту знайшла. 2
3. – Я тут ходила, я тут бродила –
Я твої хустини не знаходила. 2
4. Я й не ходила, не хочу дати,
Треба до мене файно плясати... 2

СПИСОК КАРТОГРАФОВАНИХ СІЛ (до карти на с. 133)

247 – Бузак (Камінь-Каширський р-н)
254 – Ворокомле (Камінь-Каширський р-н)
670 – Забужжя (Любомльський р-н)
685 – Гуца (Любомльський р-н)
691 – Вербівка (Любомльський р-н)
692 – Гороховище (Любомльський р-н)
693 – Локутки (Любомльський р-н)
695 – Рогові Смоляри (Любомльський р-н)

696 – Вишнівка (Любомльський р-н)
706 – Згорани (Любомльський р-н)
724 – Піща (Любомльський р-н)
726 – Рівне (Любомльський р-н)
738 – Пульмо (Любомльський р-н)
889 – Річиця (Ратне)

ІЛЮСТРАЦІЇ ДО СТАТЕЙ

